

Szwarczewski, Piotr

Wzgórze Krasino w Smorzewie widziane okiem geomorfologa

Nasze Korzenie 4, 4-8

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Wzgórze Krasino w Smorzewie

widziane okiem geomorfologa

W północnej części gminy Gozdowo, w miejscowości Smorzewo, znajduje się niewielki pagórek polodowcowy zwany przez okolicznych mieszkańców „Krasino”. Kryje on cenne relikty wczesnośredniowiecznego cmentarzyska szkieletowego z grobami w obstawach kamiennych.

Cmentarzysko odkrył w 1899 roku lekarz z Płońska Leon Rutkowski. Rok później dokonał on, wraz z Franciszkiem Tarczyńskim, amatorskich rozkopywań w kilku miejscach stanowiska, odkrywając 5 pochówków. Przez cały XX wiek wzgórze Krasino pozostawało nieużytkiem.

W latach 2007-2009 i 2011 profesjonalne badania wykopaliskowe cmentarzyska zrealizowała ekspedycja archeologów z Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Warszawie i Muzeum Mazowieckiego w Płocku, kierowana przez Marka Dulnicza i Tomasza Kordalę [Kordala 2011]. Przebada-no obszar o powierzchni 430 m², co stanowi ok. 60% całego

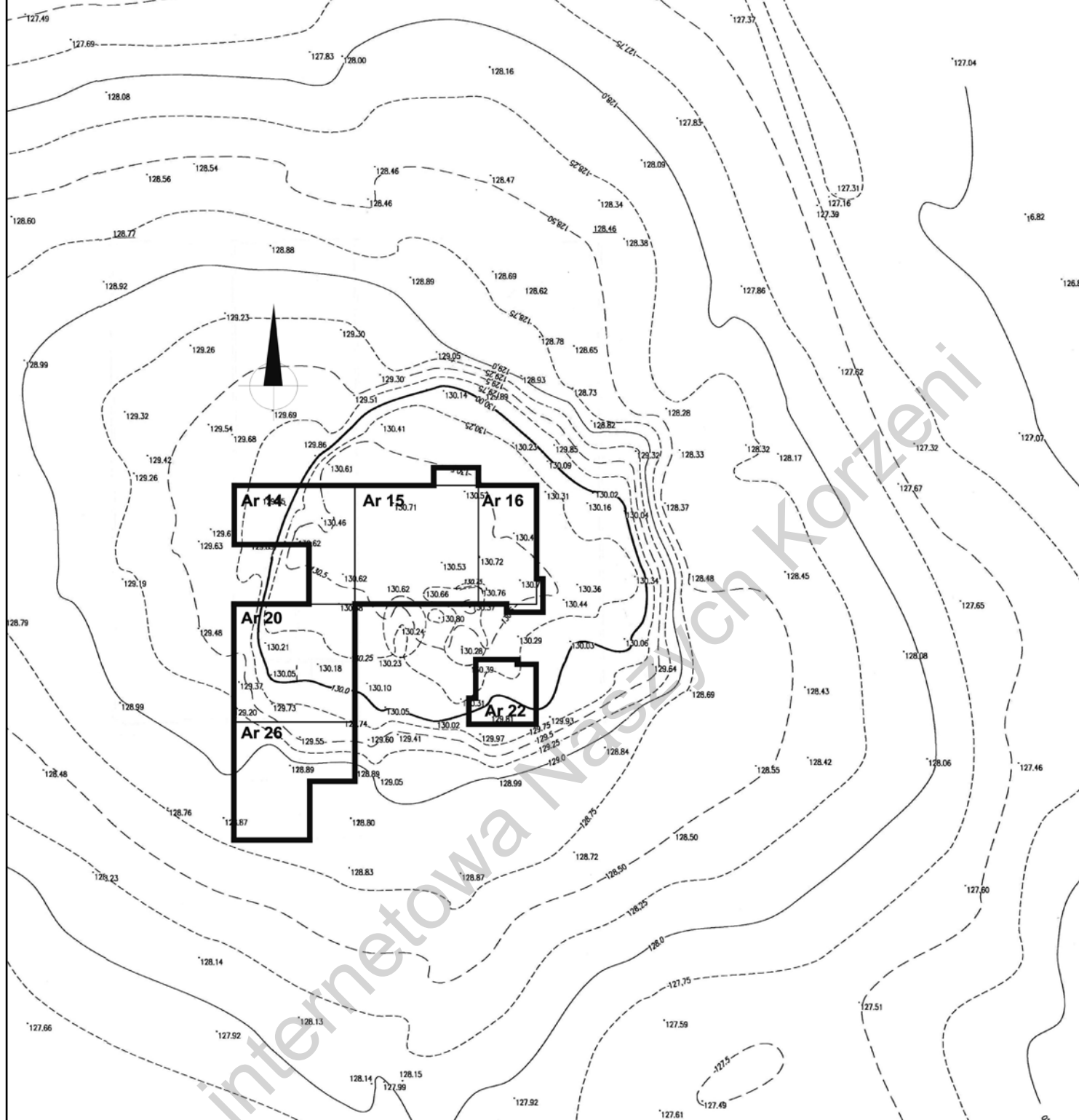
stanowiska. Odkryto 28 grobów szkieletowych, z których 5, z uwagi na brak jednoznacznych przesłanek, określono jako groby domniemane. W niektórych grobach zachowały się, w całości lub częściowo, konstrukcje kamienne w postaci obstaw jam grobowych i bruków. Analiza typologiczna i porównawcza pozyskanych przedmiotów wyposażenia pośmiertnego sugeruje, że cmentarz na wzgórzu Krasino był użytkowany u schyłku XI wieku i w stuleciu następnym.

Oprócz prac archeologicznych na cmentarzysku przeprowadzono badania geologiczne i geomorfologiczne. Zrealizował je Piotr Szwarczewski z Zakładu Geomorfologii Wydziału Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego. Prezentowany poniżej artykuł dr. P. Szwarczewskiego stanowi zwięzłe podsumowanie wyników tych badań, dzięki którym poznaliśmy genezę i strukturę geologiczną formy terenowej kryjącej interesujące stanowisko archeologiczne. [tk]

WZGÓRZE KRASINO W SMORZEWIE, GM. GOZDOWO

FOT. M. GASIŃSKI, 2011

Smorzewo, gm. Gozdowo, stan. 1. Obszar przebadany w l. 2007-2011 na tle planu sytuacyjno-wysokościowego stanowiska.

Okolice Smorzewa, według podziału fizycznogeograficznego Polski Jerzego Kondrackiego [Kondracki 2001], znajdują się w południowo-wschodniej części Pojezierza Dobrzyńskiego (jednostka 315.14), stanowiącego część Pojezierza Chełmińsko-Dobrzyńskiego, w pobliżu granicy z Wysoczyzną Płońską (318.61), będącą z kolei częścią Niziny Północnomazowieckiej. Główne elementy rzeźby na tym terenie, który stanowi wysoczyzna morenowa, ukształtowane zostały w czasie fazy poznańskiej zlodowacenia Wisły, a więc ok. 18,8 tys. lat temu. W czasie późniejszej fazy pomorskiej (16,2 tys. lat temu) w obniżeniach i dolinach akumulowane były osady wodnolodowcowe, a na wyżej położonych terenach panowały

procesy peryglacjalne (występowało wietrzenie mrozowe¹, soliflukcja², rozwijały się gleby poligonalne i kliny mrozowe³). W późnym glacialu ostatniego zlodowacenia (ok. 15-11 tys. lat temu) obszar

1. Zamarzająca w pustkach i szczelinach skalnych woda, zwiększając swą objętość o ok. 9%, prowadziła do rozpadu skały na drobne frakcje.

2. To jeden z procesów geomorfologicznych kształtujących stoki obszarów w klimacie zimnym, peryglacjalnym, charakteryzującym się częstym przechodzeniem temperatury przez 0°C. Procesowi sprzyja sezonowe nawodnienie wierzchniej warstwy gleby (rozmarzanie), chłodna ekspozycja stoku (wschodnia i północna), znaczny spadek terenu i duży udział drobnych frakcji.

3. Gleby poligonalne i kliny mrozowe to skutek zamarzania i rozmarzania gleby, prowadzący do sortowania osadów oraz do powstania szczelin w gruncie, które mogą zostać wypełnione wtórnie osadem.

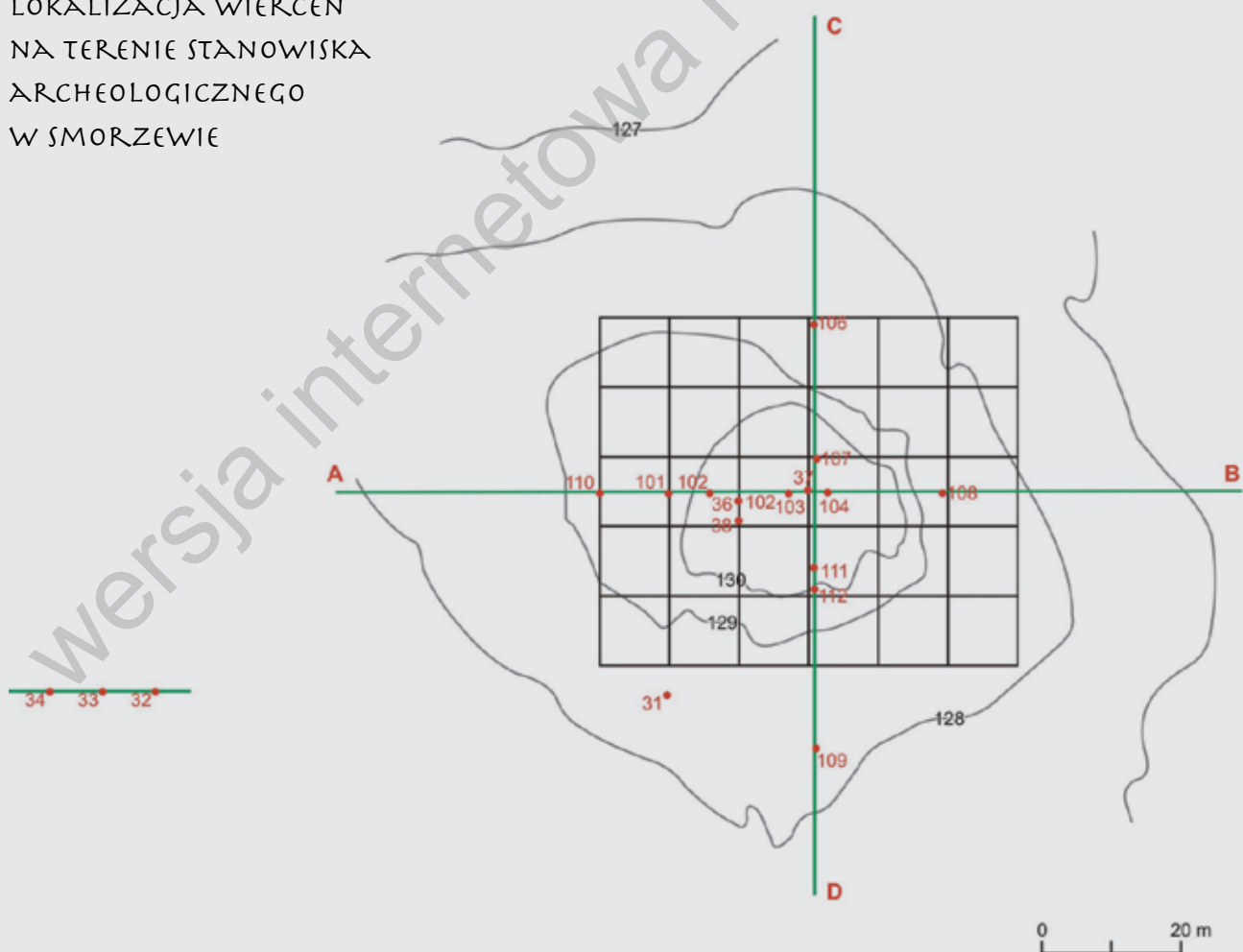
ten znajdował się w zmiennych warunkach klimatycznych, sprzyjających na przemian procesom erozji i rozwojowi form eolicznych (okresy chłodne – najstarszy, starszy i młodszy dryas) oraz postępującej sukcesji roślinnej i stabilizacji form krajobrazu – okresy interstadialne [Lamparski 1999]. W holocenie (od 10 250 lat BP do dnia dzisiejszego) zmiany krajobrazu najsilniej zaznaczyły się w dolinach rzecznych (np. zmiany układu koryt rzecznych) oraz w różnorodnych zagłębieniach terenu, wypełnianych materią organiczną i mineralno-organiczną. Istotne znaczenie w rozwoju rzeźby w ciągu ostatnich pięciu tysięcy lat, a szczególnie w ostatnim tysiącleciu, miała gospodarcza działalność człowieka [Starkel 1999].

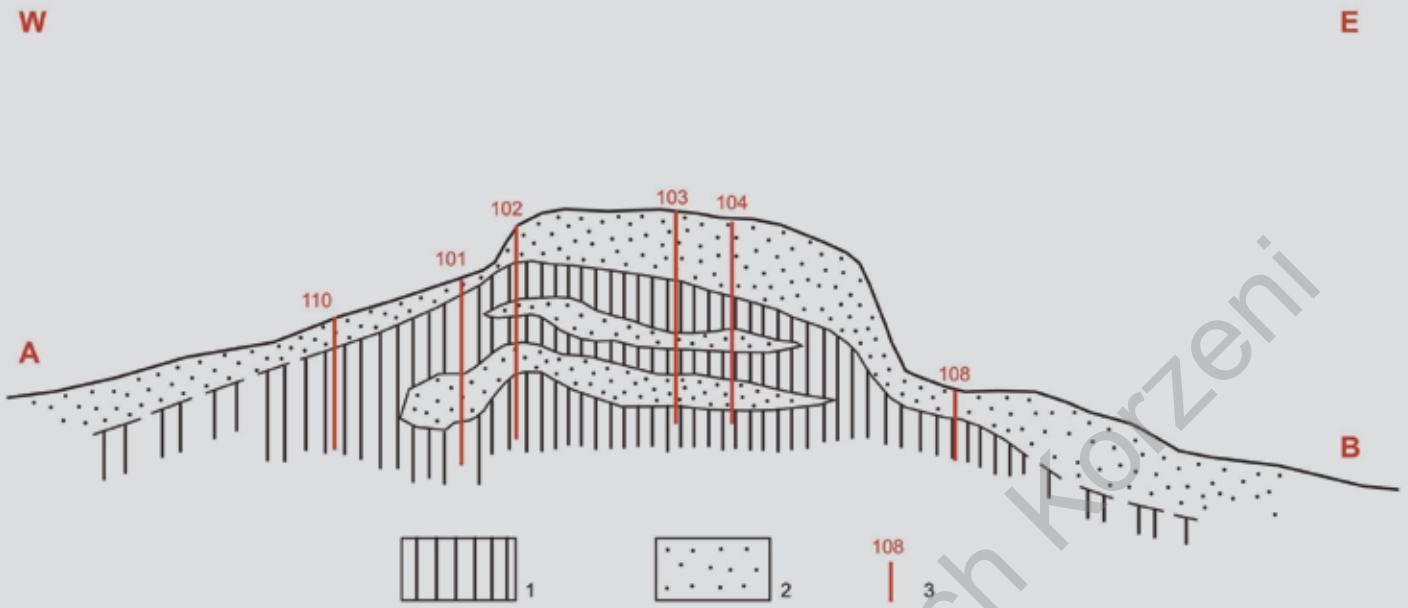
W późnym glądiale ostatniego zlodowacenia i w holocenie zmieniający się klimat skutkował przemianami zbiorowisk roślinnych na obszarze objętym badaniami archeologicznymi i geologiczno-geomorfologicznymi. Ustępująca wieloletnia zmarzlina z roślinnością tundrową przekształciła się w tajgę, ta z kolei w różnogatunkowe lasy mieszane i liściaste. Konsekwencją zmian roślinności były zmiany składu gatunkowego zwierząt; wiele z nich (np. renifery) powędrowało ku północy. Do zmieniających się warunków środowiska przy-

rodniczego dostosowywała się aktywność gospodarcza człowieka. Paleolityczni zbieracze i myśliwi przemieścili się wraz z migrującymi zwierzętami na północ, a ich miejsce zajęły nadciągające z południa plemiona przynoszące nowy typ gospodarki opartej na rolnictwie i hodowli, zmieniające tryb życia na bardziej osiadły. Rozwój metalurgii brązu i żelaza w kolejnych okresach pradziejów sprawił, że człowiek stawał się coraz mniej zależny od warunków środowiska przyrodniczego. Z początkiem średniowiecza, ok. 1000 lat temu, rozpoczęła się stabilizacja sieci osadniczej na obszarze Polski. Wzrosła gęstość zaludnienia, zmniejszyła się powierzchnia zajmowana przez lasy. Słabsze, kamieniste gleby łatwo ulegały wyjąłowieniu, dlatego też często były szybko porzucane, w miejscu zaś dawnych pól uprawnych pojawiły się zbiorowiska zielne, a potem leśne.

Badania geologiczno-geomorfologiczne na wzgórzu Krasino miały na celu: rozpoznanie budowy geologicznej, zróżnicowania litologicznego, charakterystykę wybranych cech sedymentologicznych osadów na stanowisku archeologicznym i w jego najbliższym sąsiedztwie, a także określenie genezy formy terenu (wzgórza), na którym znajduje się wczesnośredniowieczne cmentarzysko.

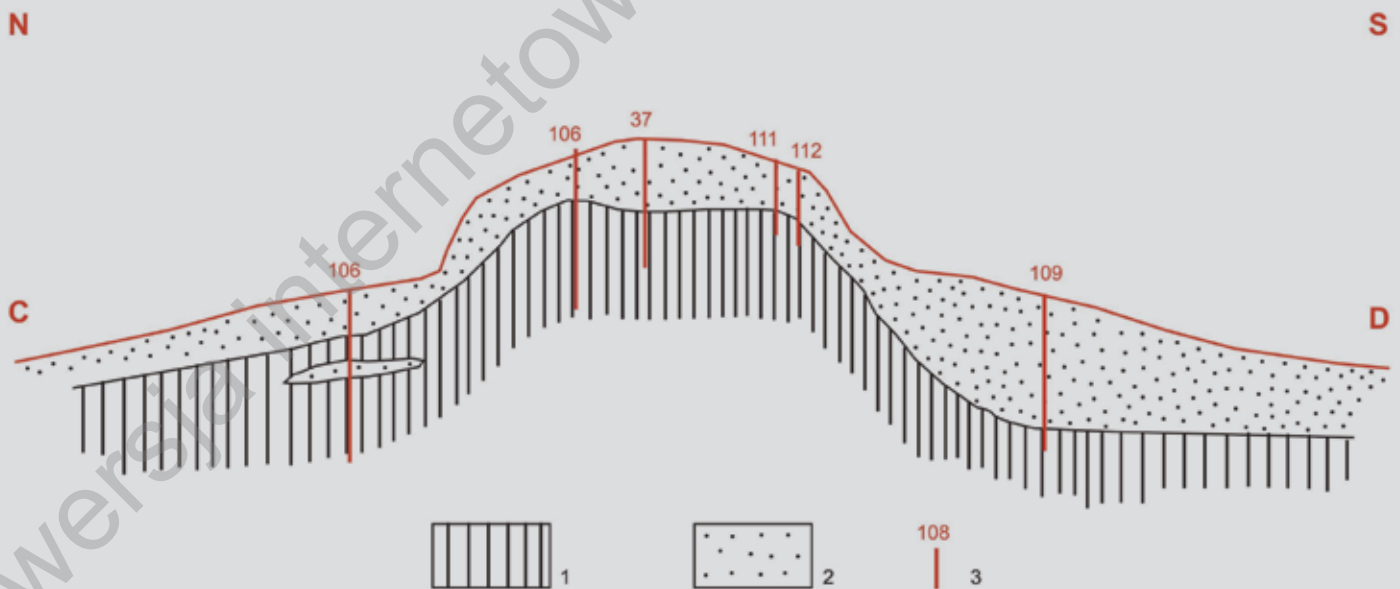
LOKALIZACJA WIERCEN NA TERENIE STANOWISKA ARCHEOLOGICZNEGO W SMORZEWIE

PRZEKRÓJ TOPOGRAFICZNO-GEOLÓGICZNY O PRZEBIEGU W-E PRZEZ STANOWISKO ARCHEOLOGICZNE W SMORZEWIE

1 – GLINY MORENOWE, 2 – PIASKI DROBNO- I ŚRĘDNIOZIARNISTE, 3 – LOKALIZACJA I NR WIERCEŃ

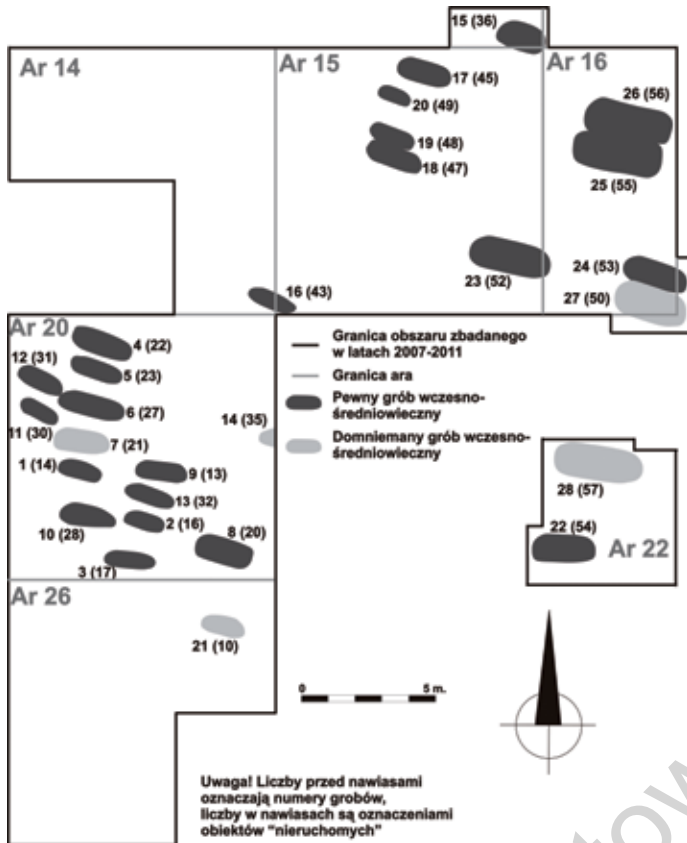
PRZEKRÓJ TOPOGRAFICZNO-GEOLÓGICZNY O PRZEBIEGU N-S PRZEZ STANOWISKO ARCHEOLOGICZNE W SMORZEWIE

1 – GLINY MORENOWE, 2 – PIASKI DROBNO- I ŚRĘDNIOZIARNISTE, 3 – LOKALIZACJA I NR WIERCEŃ

SMORZEWO, GM. GOZDOWO

STAN. I. ROZMIESZCZENIE GROBÓW

W ZBADANEJ W L. 2007-2011 CZĘŚCI CMENTARZYSKA

Zrealizowanie postawionego celu wymagało zastosowania różnorodnych metod badawczych, terenowych, kameralnych i laboratoryjnych. Budowę geologiczną (różnicowanie litologiczne) terenu położonego w sąsiedztwie stanowiska archeologicznego rozpoznano poprzez pojedyncze ręczne wiercenia do głębokości 4 m.

Obszar szczegółowych badań znajduje się w Smorzewie, ok. 10 km na południe od Sierpca. Miejscowość sąsiaduje na północy z Romatowem, na zachodzie z Myszkami, na południu z Lisewem Wielkim i na wschodzie – z Kurowem.

Stanowisko archeologiczne, będące przedmiotem badań, zlokalizowane jest na niewielkim wyniesieniu (ok. 2 m wysokości) w obrębie wysoczyzny morenowej. Kulminacja, na której znajduje się wczesnośredniowieczne cmentarzysko, ma nieco odmienną budowę geologiczną od otaczającej płaskiej wysoczyzny morenowej. Płytko pod powierzchnią wzniesienia występują stosunkowo trudne do rozmycia gliny zwałowe (z pojedynczymi głazami) i to one decydują o wyniesieniu tej formy nad lokalną równiną powierzchnię. Natomiast wysoczyzna polodowcowa jest w przypowierzchniowej części przemyta i składa się głównie z piasków średnio- i drobnoziarnistych (powstałych najprawdopodobniej w wyniku przepływu

z północy na południe wód fluwioglacjalnych). Pod tymi utworami na różnej głębokości (od 1 do ponad 3 m) występują gliny zwałowe. Badane wzgórze jest więc pod względem genetycznym formą ostańcową. Przedstawioną sytuację potwierdzają wykonane przekroje geologiczne przez charakteryzowaną formę, o przebiegu W-E i N-S. Z takich utworów powierzchniowych wykształciły się różnicowane typy gleb: na wyżej położonych, suchszych terenach – dosyć dobre gleby płowe i brunatne, a w zagłębieniach i obniżeniach – bardziej wilgotne gleby bagienne i pobagienne.

Przeprowadzone badania geomorfologiczno-geologiczne pozwalają na wyciągnięcie następujących wniosków:

1. Na powierzchni wysoczyzny, poza obszarem stanowiska archeologicznego, występują pojedyncze głaziki północne, zwykle nieduże, nieprzekraczające 10 cm długości. Głazy północne o znacznych rozmiarach (30-50 cm) są materiałem obcym dla badanej jednostki morfologicznej i znalazły się na terenie stanowiska archeologicznego w wyniku działalności człowieka.

2. Osady występujące między głazami budującymi obstawy grobów kamiennych i na ich powierzchni, tj. przykrywające powierzchnię stanowiska archeologicznego, cechują się odmiennymi cechami sedymentologicznymi w stosunku do osadów występujących w podłożu (pod poziomem grobów) i w otoczeniu stanowiska. Osady te prawdopodobnie zostały wprowadzone przez człowieka na powierzchnię konstrukcji kamiennych. Stopień homogenizacji materii organicznej, zachowanie struktur sedymentacyjnych, ich ciągłość przestrzenna i zmienność zawartości materii organicznej w profilu pionowym wskazują na to, że osady te znajdują się w tej pozycji od co najmniej kilkuset lat, być może 500-1000 lat.

3. Frakcja piaszczysta osadów przykrywających kamienne obudowy grobów cechuje się odmiennymi właściwościami mikromorfologicznymi w stosunku do osadów występujących w podłożu, a stanowiących naturalne podłoże – calec. Materiał wypełniający bruzdy w ziarnach piaszczystych jest bogaty w związki fosforu i żelaza, co wskazuje na to, że jest to w jakiejś części materiał pobrany z poziomu, który podlegał użytkowaniu rolniczemu (dawny poziom orno-próchniczny?).

4. Stromość współczesnych stoków badanej formy jest wynikiem prowadzonych w ciągu ostatnich kilkuset lat zabiegów agrotechnicznych (np. orki wokół wzgórza). ■

Wskazówki bibliograficzne

J. Kondracki, *Geografia regionalna Polski*, Warszawa 2001.

T. Kordala, *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe na wzgórzu Krasino w Smorzewie w powiecie sierpeckim*, „Rocznik Muzeum Mazowieckiego w Płocku” 2011, nr 19, s. 41-59.

Z. Lamparski, *Objaśnienia do Szczegółowej Mapy Geologicznej Polski*, Arkusz Mochowo 1:50 000, Warszawa 1979.

E. Mycielska-Dowgiałło, J. Rutkowski [red.], *Badania cech teksturalnych osadów czwartorzędowych i wybrane metody oznaczania ich wieku*, Warszawa 2007.

L. Starkel, *Geografia Polski. Środowisko przyrodnicze*, Warszawa 1999.